

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 74 (2024), 99-109.

Geliş/Received: 04.04.2024

Kabul/Accepted: 24.05.2024

DOI: 10.46955/ankuayd.1465103

(Araştırma Makalesi/Research Article)

İSVİÇRELİ CASUS JEAN CHEVRIER VE ROCHEFORT PROJESİ HAKKINDAKİ RAPORU JEAN CHEVRIER, THE SWISS AGENT AND HIS REPORT ON THE ROCHEFORT PROJECT

AHMET ŞAMİL GÜRER*

ÖZ

Bu makale 18. yüzyılda Galata'da yaşamış olan Jean Chevrier adlı bir Levanten'in casusluk faaliyetlerinden bir kesit sunmaktadır. Bizzat kendisi tarafından kaleme alınarak dönemin Avusturya elçisine sunmuş olduğu bir istihbarat raporu ile dönemin İstanbul'daki Fransız elçisinin bir diplomatik raporu çalışmanın ana kaynakları arasındadır. Jean Chevrier İstanbul'da saatçilikle uğraşan bir Cenevrelili Protestan cemaatinin üyelerinden biriydi. Zamanla Alexandre Bonneval'in Galata'daki (Humbaracı Ahmed Paşa) yakın çevresinde yer almıştır. Muhtemelen bu ilişkisi ona Napoli Krallığı'nın İstanbul elçiliğinde elde edeceği önemli mevkinin yolunu açmıştır. Ancak, ticari işlerinin bozulması yüzünden büyük bir borca girmiş olduğundan para karşılığında Avusturya elçisi Penkler'e Bonneval Paşa'nın Avusturya karşıtı faaliyetleri hakkında bilgi aktarmıştır. Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde hatalı olarak Chenier olarak zikredilen bu kişi Lale Devri'nin başlarında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sunulmuş olan Rochefort projesinden bahseden raporun yazarıdır. Bir Protestan Fransız subayı olan Yüzbaşı Rochefort üyesi bulunduğu Huguenot cemaatine Osmanlı topraklarına iltica izni verilmesi karşılığında Babiâli'ye askeri ve teknik konularda hizmet vaatetmiş, ancak dönemin Fransız elçisinin müdahalesi ile proje gerçekleşmemiştir. Chevrier'nin raporu bu projeyi ayrıntılı olarak zikretmekle birlikte esas olarak, 1745 yılında gündemde bulunduğu anlaşılan yeni bir Protestan ilticası girişimini engelleme meselesi üzerindedir.

Anahtar Kelimeler: Bonneval, Casusluk, Chevrier, Huguenot, Ottoman Modernization, Rochefort Projesi.

ABSTRACT

This article presents a cross-section of the espionage activities of a Levantine named Jean Chevrier who lived in Galata in the 18th century. Main sources of the study are an intelligence report written by him and submitted to the Austrian ambassador of the period and a diplomatic report of the French ambassador in Istanbul. Jean Chevrier was a member of a Genevan Protestant community in Constantinople who worked as a watchmaker. Over time, he became a part of Alexandre Bonneval's inner circle in Galata (Humbaracı Ahmed Pasha). Probably this relationship paved the way for his important position in the embassy of the Kingdom of Naples in Istanbul. However, due to the collapse of his commercial activities, he had fallen into great debt and in exchange for money, he informed the Austrian ambassador Penkler about Bonneval Pasha's anti-Austrian activities. This person, erroneously referred to as Chenier in Niyazi Berkes' *Modernization in Turkey*, was the author of the report on the Rochefort project presented to Nevşehirli Damat İbrahim Pasha at the beginning of the Tulip Period. Captain Rochefort, a Protestant French officer, promised military and technical services to the Sublime Porte in exchange for the Huguenot community of which he was a member to be granted asylum in Ottoman lands. But the project was not realized due to the intervention of the French ambassador of the period. Although Chevrier's report mentions this project in detail, it mainly deals with a new Protestant asylum attempt that seems to have been on the agenda in the year of 1745.

Keywords: Bonneval, Chevrier, Espionage, Huguenot, Ottoman Modernization, Rochefort Project.

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, asgurur@ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1409-578X.

Extended Abstract

This article presents a cross-section of the espionage activities of a Levantine named Jean Chevrier who lived in Galata in the 18th century. Main sources of the study are an intelligence report written by him and submitted to the Austrian ambassador of the period and a diplomatic report of the French ambassador in Istanbul. Jean Chevrier was a member of a Genevan Protestant community in Constantinople who worked as a watchmaker. Over time, he became a part of Alexandre Bonneval's inner circle in Galata (Humbaracı Ahmed Pasha). Probably this relationship paved the way for his important position in the embassy of the Kingdom of Naples in Istanbul. However, due to the collapse of his commercial activities, he had fallen into great debt and in exchange for money, he informed the Austrian ambassador Penkler about Bonneval Pasha's anti-Austrian activities. This person, erroneously referred to as "Chenier" in Niyazi Berkes' *Modernization in Turkey*, was the author of the report on the Rochefort project presented to Nevşehirli Damat İbrahim Pasha at the beginning of the Tulip Period. Captain Rochefort, a Protestant French officer, promised military and technical services to the Sublime Porte in exchange for the Huguenot community of which he was a member to be granted asylum in Ottoman lands. But the project was not realized due to the intervention of the French ambassador of the period. Chevrier's report mentions this project in detail, but mainly focuses on the issue of preventing a new attempt at Protestant defection, which seems to have been on the agenda in 1745.

The espionage activities of the European embassies in 18th century Istanbul are one of the issues that have not been emphasized much, although they have found a place in diplomatic correspondences of the ambassadors. The above-mentioned report and a diplomatic report of the French ambassador of the period, also quoted by Hammer, and other relevant sources provide important data in this regard. This article aims to add a small detail to the topic of Ottoman-Turkish modernization by presenting a mid-eighteenth-century example of espionage activities in the Ottoman capital within the framework of the identity and espionage activities of the Swiss spy mentioned above. Just like the Rochefort project, the Swiss spy's report focuses on the plans to prevent a possible new technology transfer attempt by the Huguenots to the Ottoman Empire through the intervention of a foreign embassy.

The example of Jean Chevrier allows us to reach the not-so-general conclusion that, in addition to the dragomans of the Divan-ı Hümayun, some of the Levantines were also used as sources of information in the intelligence activities of the European ambassadors in Istanbul. The Swiss spy's report is noteworthy in that it provides significant information on the fact that the Ottoman lands were among the migration destinations of French Protestants in Europe. And their attempts at asylum did not end with Rochefort's failed project. Even more important is the important information on the involvement of the French and Austrian ambassadors in this matter. As Berkes pointed out, the French ambassador wanted to prevent a possible economic development of the Empire with the defection of Huguenots equipped with the most advanced technical knowledge of the period by ensuring that Captain Rochefort returned empty-handed. It was not out of the realm of possibility that such a migration, which would make the future of the capitulations uncertain if it were to take place, would bring a Protestant church organized in Istanbul against the Jesuit missionary organization in the Near East. The main concern of Austria, which was unable to secure a capitulation treaty from the Empire due to its rivalry in Central Europe, was the danger of Habsburg forces encountering a modern Ottoman army on the battlefield. In the introduction of Chevrier's report, the military qualifications of the Protestants seeking asylum are specifically mentioned, which underlines the military dimension of the issue. All this information from Chevrier's report reveals the fallacy of looking only at internal status quo forces when searching for elements resisting Ottoman modernization.

Giriş

18. yüzyılın ilk yarısı Osmanlı İmparatorluğu'nun Karlofça Antlaşması'ndan arta kalan Avrupa topraklarını korumaya çalıştığı ve Lale Devri'nde başlayan modernleşme çabalarının ordunun teknik sınıfları ile sınırlı olmak üzere devam ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönemde hakim güç olma vasfını yitirmiş olan İmparatorluk mecbur kalmadıkça savaşa girmemiş ve diplomasiyi ön plana çıkararak Avrupa'da barışçı bir siyaset izlemek durumunda kalmıştır. Diğer taraftan Britanya, İsveç, Prusya ve Rusya'nın Avrupa siyasetinde etkili olmaya başlaması güç dengelerini değiştirmiştir. Bu çok kutuplu uluslararası düzende İmparatorluğu Avrupa'daki veraset savaşları ile Avusturya ve Rusya karşıtı ittifaklara çekme girişimleri İstanbul'u diplomasi trafiğinin kavşak noktası haline getirmiştir. Bu durum doğal olarak Osmanlı başkentinde öteden beri mevcut bulunan casusluk faaliyetlerine de yeni bir ivme kazandırmıştır. İsveç Kralı XII. Karl'ın (Demirbaş Şarl) Bender kalesindeki zorunlu misafirliği sırasında İsveç casuslarının faaliyetleri ile Rusya ve Fransa'ya karşı mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin desteğini almak isteyen Prusya Kralı II. Friedrich'in gönderdiği ajanların faaliyetleri bunların bilinen örnekleridir.¹ Bu iki örneğin de 18. yüzyılın başlarında İstanbul'da henüz temsilcilik açamamış olan İsveç ve Prusya krallarının Babıali ile diplomatik ilişki kurmak veya destek istemek için gönderdikleri gizli elçiler oldukları anlaşılmaktadır. Aslında bunlara casusluk vasfı kazandıran husus kimlik ve faaliyetlerini İstanbul'daki Fransız, Rusya ve Avusturya gibi rakip devletlerin elçilerinden gizleme çabalarıydı.

1750 yılı itibarıyla İstanbul'da Prusya dışında, Osmanlı Devleti'nin amansız iki rakibi Rusya ve Avusturya da dahil olmak üzere neredeyse bütün önemli Avrupa devletlerinin diplomatik temsilcilikleri faaliyet halinde idi.² Bu elçilikler ahidnâme veya kapitülasyonlarla tanımlanan resmi diplomatik görevlerinin yanı sıra Osmanlı Devleti veya rakip elçilikler aleyhinde istihbarat toplama faaliyetlerini de yürütüyor ve rakip devletlerin Babıali nezdinde buldukları girişimleri engelleme çabası içerisinde bulunuyorlardı. İstanbul'un çok kültürlülüğünden mütevellit kozmopolit yapısı onlara bu hususta geniş bir hareket alanı yaratmış ve kendilerine bilgi sağlayacak casuslar bulmalarını kolaylaştırmıştır. Divan-ı Hümayun'un Rum tercümanlarının yanı sıra, yönetim kadrolarında yer alan Avrupa kökenli mühtediler ve Galata'nın Frenk unsurları İstanbul'u bu hususta Avrupa başkentlerine nazaran zayıf kılan faktörlerin başında geliyordu.³ Tabii her zaman olduğu gibi bunları motive eden gücün yalın bir ifade ile "para" olduğunu belirtmek gerekir. Avrupalı elçilerin de ellerinde çok sayıda casus ve muhbiri istihdam edebilecek derecede geniş bütçeleri bulunmaktaydı.⁴ Bu çalışmanın konusunu oluşturan Jean Chevrier adlı Cenevre kökenli ve Galata'da yaşayan bir Levanten de Venedik altınının ikna gücüne fazla direnemeyen casuslardan biri idi. Dönemin Habsburg elçisi Heinrich von Penkler tarafından Kont Alexandre Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) hakkında istihbarat sağlamak amacıyla tutulmuştu.

Chevrier'nin kimliği ile ilgili ayrıntılara ve casusluk faaliyetlerine geçmeden önce bu çalışmada sıkça atıfta bulunulacak iki kaynağı kısaca tanıtmak yerinde olacaktır. Bunlardan biri 1741-1747 yılları arasında Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğini yapmış olan Castellane'nin Paris'e göndermiş olduğu bir diplomatik rapordur. Hammer tarihinde aynen iktibas edilmiş olan raporun bir kısmında Chevrier'nin Bonneval Ahmed Paşa ile ilişkisinden ve üstü kapalı olarak Fransa aleyhindeki casusluk faaliyetlerinden bahsedilmektedir.⁵ Diğer kaynak ise Chevrier'nin Avusturya elçisine sunmuş olduğu bir istihbarat raporudur. Yine Hammer tarihinde aynen yayımlanmış olan bu rapor bizzat Chevrier tarafından kaleme alınmış olduğundan casusluk faaliyetleri hakkında bir nevi itirafnâme niteliğindedir.⁶ 1744 yılında kaleme alınmış olan bu belgeyi önemli kılan bir diğer husus ta Rochefort projesi hakkında bilgi veren tek kaynak oluşudur. Rochefort adlı kimliği meçhul bir Protestan Fransız subayı tarafından 1717'de Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya sunulmuş olan bu proje Huguenotlara Eflak veya Boğdan'a yerleşme izni karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'na iktisadi ve teknik konularda hizmet vaadinde bulunmaktaydı. Dönemin Fransız elçisi tarafından engellenen bu girişim Osmanlı modernleşmesinin daha başlangıç safhasında

¹ Kemal Beydilli, "Korsika ve Osmanlı Devleti", *İlmi Araştırmalar*, 4 (1996), 17.

² Alaaddin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul: 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı*, Cilt 1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 652-653.

³ Emrah Safa Gürkan, "Bir Diploması Merkezi Olarak Yeniçağ İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 2, İstanbul: ISAM Yayınları, 2015, 397.

⁴ Emrah Safa Gürkan, *Sultan'ın Casusları*, İstanbul: Kronik, 2018, 238.

⁵ Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Achter Band (8), Wien, 1832, 493-495.

⁶ Hammer, *Geschichte*, 473-479; J. De Hammer, *Histoire de L'empire Ottoman: Depuis Son Origine Jusqu'a Nos Jours*, Traduit de L'Allemand par J.-J Hellert, Tome Quinzieme (15), Paris 1839, 348-356; Hammer'in Mehmed Ata Bey tarafından yapılan tercümesi yarım kaldığından belgenin yer aldığı cilt Osmanlıca çeviride eksiktir. Ayrıca bkz. Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Haz. Mümin Çevik, C. 10, İstanbul: Üçdal Neşriyat, (Tarih Yok), 231-239. (Sabah Gazetesi tarafından dağıtılan nüsha).

Avrupalı askeri uzman istihdamını gündeme getirmiş olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Raporun Rochefort'un bu girişiminden bahseden kısmı Niyazi Berkes tarafından modernleşme tarihi bağlamında ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.⁷ Bununla birlikte Berkes, Türk çağdaşlaşması gibi geniş bir konuyu ele aldığı eserinde raporun geri kalan kısmı üzerinde haklı olarak fazla durmaya lüzum hissetmemiştir. Ancak, bu belgenin ilerleyen sayfaları Rochefort projesinin benzeri (veya devamı) niteliğindeki bir başka Huguenot ilticası girişiminden bahsetmektedir. Raporun asıl konusunu bu iltica ve beraberinde Osmanlı İmparatorluğu'na yapılması muhtemel teknoloji transferinin Chevrier vasıtasıyla Avusturya elçisi tarafından önleme tasarıları teşkil etmektedir.

Bu makale, Hammer tarihi gibi çok iyi bilinen bir eserde yer almış olmakla birlikte dikkatlerden kaçmış olan bu iki rapor çerçevesinde Osmanlı başkentindeki casusluk faaliyetlerine on sekizinci yüzyıldan bir örnek sunarak konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamak amacıyla kaleme alınmıştır. Diğer taraftan Fransız Huguenotların Osmanlı topraklarına ilticası meselesi Berkes örneğinde görüldüğü üzere Türk modernleşme tarihi bağlamında ele alınmıştır. Chevrier'nin raporunun devamında bahsettiği hususlar üzerinde yoğunlaşan bu çalışma Avusturya elçisinin de Osmanlı modernleşmesi karşısında Fransız elçisi ile ortak bir tavır içerisinde bulunduğunu ortaya koyarak modernleşme tarihine de katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Jean Chevrier'nin Kimliği ve Bonneval Paşa Aleyhindeki Casusluk Faaliyetleri

Berkes bu şahsın Fransa'nın Akdeniz kıyısında yer alan Languedoc adlı şehirden gelmiş Chénier adlı biri olduğu tahmininde bulunurken Hammer tarihini Fransızca'ya aktaran J.-J. Hellert'in yaptığı bir isim hatasını tekrar etmektedir. Hammer'in Almanca aslında *Chevrier* olarak geçen bu isim Fransızca tercümeyle *Chénier* olarak aktarılmıştır.⁸ Tercümenin başka sayfalarında ismin doğru şekilde yazılmış olması⁹ hatanın bir anlık dalgınlık veya özensiz bir mürettepten kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir.¹⁰ Ancak söz konusu hata Hammer'in Fransızca tercümesini kullanmış olan Berkes'i de yanıltmış ve Avusturya ajanının, mezarı İstanbul'da bulunan ünlü Fransız şairi André Chénier ile akraba olduğu gibi bir yanlış tahminde bulunmasına yol açmıştır.¹¹

Belgelerin karşılaştırılması neticesinde Hammer'in eserinde "des Genfers Chevrier" olarak zikrettiği bu şahsın İstanbul'un Frenkleriyle meşhur semti Galata'da (Pera) ikamet eden Cenevreliler bir Levanten veya Osmanlı resmi tabiriyle müstemmen olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi, 21 Ağustos 1739 tarihli bir mektubunda yaklaşık yirmi yıldır İstanbul'da yaşadığından ve mesleğinin de "orloger" (saatçi) ve "Genevois negotiant" (Cenevreliler tüccar) olduğundan söz etmektedir.¹² Onu İstanbul'a çeken Osmanlı seçkinleri arasında 16. Yüzyıl ortalarından itibaren baş gösteren saat merakıydı. Bu sayede Galata 17. yüzyıl başlarından itibaren Yakınoğu saat ticaretinin önemli merkezleri arasına girmişti. İstanbul'da saatçilik 16. yüzyıl ortalarında Fransızlarla başlamış ise de asıl gelişimini 17.yüzyıl başlarından itibaren Pera'da yerleşerek küçük bir saatçi kolonisi oluşturan Cenevreliler ile göstermiştir. İstanbul'da nadiren saat imalatı yapan bu Cenevreliler Protestan cemaat, daha ziyade İsviçre'de üretilen cep saati parçalarını ithal ediyor ve şark zevkine hitap edecek tarzda montajını yaparak piyasaya arz ediyordu. Türkiye pazarı zamanla öylesine kârlı bir hale gelmişti ki Cenevre'de çıraklıklarını tamamlayan genç saatçilerin hemşerilerinin yanında çalışmak üzere üç-dört yıllığına İstanbul'a gitmeleri yerleşik bir uygulama haline dönüşmüştü.¹³ Büyük ihtimalle Chevrier de mesleğine İstanbul'daki bir saatçi ustasının yanında devam etmek ve kazanç sağlamak amacıyla gelen genç saatçilerden biriydi. Tahminimize göre Osmanlı başkentine en geç 1718

⁷ Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst Company, 1998, 31-32 (İlk baskısı 1964); *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, 26-43, 493-494. Projeden modern bir araştırmada kısaca ilk bahseden Adnan Adıvar'dır. Bkz. *Osmanlı Türlerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, 181-182 (İlk baskı 1939).

⁸ Krş. Hammer, *Geschichte*, 473; Hammer, *Histoire*, 348.

⁹ Bkz. Hammer, *Histoire*, 156, 158.

¹⁰ Hellert eserin genelinde sıkça çeviri hatalarına düştüğü ve Hammer'in kendisinin de bu gelişigüzel tercümeden oldukça rahatsız olduğu bilinmektedir. Yukarıda bahsedilen türden hatalar bir tarafa eserde ciddi tahrifatlar yapıldığından da bahsedilmektedir. Bkz. Tuğba İsmailoğlu Kacı, "Hammer Tarihi'nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine", *Vakanüvis*, I/1, (2016), 262-279.

¹¹ "İhtimal ki Chénier'nin kendisi de Languedoc'tan göçmüş bir Huguenot idi ve Rochefort'u tanyordu. Kendisi o zaman İki-Sicilya devletinin İstanbul temsilciliğini yapıyordu. Raporunda Avusturya elcisinden ne kadar para istediğini bildirmesinden, kazanc isteğiyle ajanlık yaptığı anlaşılıyor. Bu adam Fransız şairi Andre Chenier'nin babası olan ve birçok Languedoc'lu gibi İstanbul'da kumaş ticareti yapan Louis Chenier'nin babası ya da amcası olabilir. Andre, 1762'de İstanbul'da Rum bir anneden doğmuştur." Berkes, *Çağdaşlaşma*, 494.

¹² J. Sterchi, "Türkisches", *Blätter Für Bernische Geschichte Kunst und Altermumskunde*, VII/1, (1911), 4, 36.

¹³ Geniş bilgi için bkz. Otto Kurtz, *Sultan İçin Bir Saat: Yakınoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, 50-51, 63.

yılında ve 25 yaşında iken gelmiş olmalıdır.¹⁴ Ancak, çoğunun aksine ziyaret haricinde ülkesine geri dönmemiş ve 1777 yılında 84 yaşında iken İstanbul'da ölmüştür.¹⁵

Saatçiliğin kurumsal tarihi ile ilgili eserinde İsviçreli saatçilerin İstanbul'daki ticari faaliyetlerine de geniş yer vermiş olan Anthony Babel'in, satır aralarından Chevrier'nin 1736 yılı itibarıyla mensubu bulunduğu küçük Cenevrelî Kalvinist cemaatin önde gelen isimlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Yazarın, Chevrier kardeşlerin ayda 700 florinle bir muhasebeci istihdam ettiklerine ilişkin kısa bilgi¹⁶ onun zamanla hem ciddi bir ticari işletme kurduğunu hem de İstanbul'da en az bir kardeşinin bulunduğunu göstermektedir. Vasiyetnamesi ile ilgili belgelerde adı geçen Cordeil Chevrier'nin onun kardeşi olması muhtemeldir.¹⁷

Ailesi ve eğitimine ilişkin açık bir bilgi bulunmamakla birlikte gerek şahsi kütüphanesindeki kitapların sayısı ve niteliği, gerekse raporunda kullandığı ifade tarzı Chevrier'nin alelade bir saatçi ustası olmadığına işaret eder. Aslında, saatin mekanik bilimi ve astronomiyle ilgisi düşünülecek olursa saatçilik mesleğinin kendisi sıradan bir meslek değildir. Rönesans döneminde duvar ve cep saatleri üst sınıfların ilgisini çekmeye başlayınca mekanik ilmi hakkında bilgi sahibi olan bilim adamları ve eğitilmiş kişiler de bu meslekle ilgilenmeye başlamışlardır. Bu yüzden olmalı Avrupa'da rahip, kâtip, doktor, öğretmen ve profesörler gibi eğitilmiş kişilerin çocuklarının da bu mesleğe girdikleri görülebiliyordu.¹⁸ Chevrier'nin de böyle bir sosyo-kültürel kökene mensup olabileceği hususu ihtimal dâhilindedir. Aslında Chevrier'nin aydınlanma sürecini yaşamakta olan Avrupa toplumunun bir üyesi ve gündelik hayatta Kalvin teolojisinin her sokak başında tartışıldığı Cenevre'nin bir yurttaşı olduğu dikkate alındığında derinlemesine bir kültürel altyapısı sorgulamasına da gerek yoktur. Diğer taraftan kendisi, vasiyetnamesine eklediği eşya listesinde seksen üç ciltlik kütüphanesinden bahsetmektedir ki bu, 18. yüzyıl İstanbul'daki şahsi bir kütüphane için küçümsenecek bir sayı değildir. Kayda geçmiş kitapları arasında bilim ansiklopedileri, Rousseau'nun eserleri, edebiyat ve tarihle ilgili eserler dikkat çekicidir.¹⁹ Buna, o sıralarda bizzat İbrahim Mütefferika tarafından basılmış *Vankulu Lüğati*, *Naima Tarihi* (veya *Raşid Tarihi*), Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâsı* ve *Grammaire Turquie* gibi eserleri 1737'deki seyahati sırasında Cenevre'ye götürdüğü bilgisini²⁰ de ekleyerek bu kültürlü saatçi ustasının kitaba olan düşkünlüğünün altını çizmek gerekir.

Cenevrelî saatçi özellikle bu yönüyle aynı tarihlerde Galata'da ikamet etmekte olan Kont Alexandre Bonneval'in (Humbaracı Ahmed Paşa) dikkatini çekmiş olmalıdır. Bonneval 1731'de İstanbul'a gelişinden kısa bir süre sonra Pera'da kiraladığı bir evde Frenkler arasında yaşamaya başlamıştı. Hıristiyanlığı gerçekten terk edip etmediği her zaman tartışılmış olan mühtedi Paşa onlardan müteşekkil bir çevrede İslam'ın emirleri ile tezat teşkil eden bir hayat sürmekteydi.²¹ Bonneval yetenek ve bilgisi sadece savaş sanatıyla sınırlı bir general değildi. Viyana'da iken Rousseau ve Leibniz gibi büyük filozoflarla mektuplaşacak kadar siyaset, ekonomi ve diplomasi bilgisine vakıftı.²² Bu yüzden İstanbul'daki yakın çevresini oluşturan kişilerin de aynı evsiftaki şahsiyetler olduğu tahmininde bulunmak zor değildir. Bunların arasında basmacı İbrahim Mütefferika ile Paşa'nın ölümünden sonra Humbarahânenin başına geçecek olan evlatlığı Milanolu Süleyman Ağa²³ gibi mühtedi Osmanlı entellektüellerinin yanısıra bu kültürlü İsviçreli saatçinin de yer aldığı anlaşılmaktadır. Dönemin Fransız elçisi Marki Castellane Paris'e gönderdiği bir raporunda Chevrier'nin Kont'un Pera'daki evinin müdavimlerinden biri olduğundan söz etmektedir.²⁴

¹⁴ 1769 yılında kaleme almış olduğu vasiyetnâmesinde 76 yaşında olduğuna ilişkin beyanından 1693 doğumlu olduğu anlaşılan Chevrier raporunda Rochefort ile 1718 yılında İstanbul'da tanıştığından bahseder ki bu da İstanbul'a geldiğinde en geç 25 yaşında olduğuna işaret eder. Rochefortla tanışmasından bahseden satırlar için bkz. Hammer, *Geschichte*, 475; Feriköy Protestan kabristanında yatan Frenkler üzerine yapılan bir araştırmada yayımlanan vasiyetnamesi ve ilgili yazışmalar için bkz. D. Ceren Uzun, E. Ceylin Bormalı ve M. Cornelissen Aydemir, "Feriköy Cemetery Project", 20-39.

¹⁵ Uzun, Bormalı ve Aydemir, "Feriköy Cemetery Project", 26.

¹⁶ Anthony Babel. *Histoire Corporative de l'Horlogerie, de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes*, Geneve, 1916, 521-522.

¹⁷ Uzun, Bormalı ve Aydemir, "Feriköy Cemetery Project", 26.

¹⁸ Carlo M. Cipolla. *Clocks and Culture, 1300-1700*, London, 1977, 55-56.

¹⁹ Uzun, Bormalı ve Aydemir, "Feriköy Cemetery Project", 22.

²⁰ Danielle Buysens. "Jean-Etienne Liotard (1702-1789), peintre genevois a Constantinople et peintre turc a Geneve". *L'Horloger du Serail*, Ed. P. Dumont-R. Hildebrand. İstanbul, 2006, 14, (dipnot 25). <https://books.openedition.org/ifeagd/1506> Erişim 12.02.2024.

²¹ Uğur Demir, *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi: Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2015, 31.

²² Fatih Yeşil, "Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyihaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, (2011), 208.

²³ Kemal Beydilli, *İki İbrahim: Mütefferika ve Halefi*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019, 31.

²⁴ Hammer, *Geschichte*, 494.

Büyük ihtimalle daha sonra Napoli'nin İstanbul elçisi Giuseppe Finochetti ile kurduğu bağlantı da Bonneval'in tavassutu sayesinde gerçekleşmişti. Bu bağlantı ona Napoli Krallığı İstanbul temsilciliğinde edineceği bir diplomatik mevkinin yolunu açmıştır. Bu üst düzey görevini Bonneval kadar, bu küçük krallık yararına hazırlamış olduğu bir projede gösterdiği başarıya da borçluydu. Bu projenin 1740'ta Bonneval Paşa aracılığıyla gerçekleşen Osmanlı-Napoli anlaşması olması kuvvetle muhtemeldir. Bonneval'in 1736'da anlaşmanın ön görüşmeleri için bir adamını Napoli'nin Fransa büyükelçisi ile görüşmek üzere Paris'e gönderdiğinden söz edilmektedir²⁵ ki Chevrier'nin de yaklaşık aynı tarihlerde Fransa üzerinden İsviçre'ye bir seyahat yaptığını biliyoruz.²⁶ Castellane, onun burada Napoli Devleti açısından büyük bir iş başardığını ve bundan oldukça memnun kalan Finochetti'nin bu maharetli İsviçreli Protestan'ı kançılarlık görevine getirerek ödüllendirdiğinden bahsetmektedir.²⁷

Ancak, Chevrier bir Protestan'ın Katolik bir kralın hizmetinde bulunmasının yarattığı çelişkinin farkındaydı ve bunu sıra dışı bir durum olarak görüyordu. Her ne kadar Napoli elçiliğindeki üstleri çalışmalarından memnun oldukları için mezhep farklılığının önemsiz bir ayrıntı olduğunu söylemişlerse de kendisi bu durumun günün birinde işini kaybetmesine yola açacağı ve yoksul düşeceği endişesini yaşamaktaydı. Bu kaygıları onu üç ayda bir alacağı yüz seksen Venedik altını karşılığında dostu Bonneval'in Avusturya devleti aleyhindeki faaliyetlerini İstanbul'daki Habsburg elçisi Heinrich Von Penkler'e rapor etmeye itecek kadar güçlüydü.²⁸ Aslında, Milanolu Süleyman Bey ile İbrahim Müteferrika'nın da Bonneval hakkında Penkler'e bilgi sattığı hususundaki son derece çarpıcı bilgilere²⁹ bakılacak olursa kendisi bu konuda yalnız değildi. Avusturya elçisi "*Düşmanlarının en tehlikelisi olan ve yorulmak bilmeden siyasi faaliyetlerde bulunan Bonneval'i, en yakınındakiler, sırdaşı Napoli elçiliğinin şansölyesi, Bonneval'in öz oğlu Süleyman Bey ve babasının tercümelerine ihanet eden Macar mühtedisinin [İbrahim Müteferrika] oğlu genç İbrahim aracılığıyla tuzağa düşürmüştü.*"³⁰ Hammer'in sözlerinden anlaşılan Bonneval Paşa yakın dostlarından müteşekkil bir kolektif ihanet çemberinin tam ortasında bulunuyordu.

Diğer taraftan Penkler'in Bonneval'i izlemek için fazlasıyla geçerli sebepleri vardı. Hakkında verilen idam cezası sebebiyle Fransa'dan kaçıp 1705'te Habsburgların hizmetine giren bu yetenekli Fransız subayı Avusturya'da mareşalliğe kadar yükselmiş, ancak başvekil Prens Eugen ile başını belaya soktuğundan Anvers'te iki yıl hapis yatmıştı. Ayrıca, cezasını tamamladıktan sonra bütün mal varlığını kaybetmiş bir vaziyette sığındığı Venedik'te iken Avusturya ajanları tarafından öldürülme korkusu yaşamış ve muhtelif Avrupa ülkelerine yapmış olduğu sığınma ve iş başvuruları da Prens Eugen tarafından engellenmişti. Bu yüzden amansız bir Habsburg düşmanına dönüşmüş olan Bonneval 1731'de İstanbul'a gelip Babıali'nin hizmetine girdikten sonra intikam hisleriyle Avusturya aleyhinde mümkün olabilecek her türlü faaliyette bulunmuştur. Bunlar arasında modern usullere göre teşkil ettiği Humbaracı ortası ve Hendesehane'nin yanısıra Avusturya ordusu ve siyaseti hakkında kaleme aldığı eserlerde bulunuyordu.³¹ Muhtemelen onun Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'daki Avusturya karşıtı ittifaklara dahil etme girişimleri Avusturya elçisini daha fazla ürkütmekteydi.

Bonneval'in bu sıralardaki girişimleri tam da böyle bir mesele ile ilgiliydi. Habsburg İmparatoru VI. Karl'ın 1740'ta erkek varis bırakmadan ölümü üzerine evvelce varisi olarak ilan ettiği kızı Maria Theresa İmparatorluğun başına geçmek istemiş ancak, bu girişimi başta Bavyera olmak üzere, İspanya, Prusya ve Fransa tarafından reddedilmişti. İngiltere, Hollanda, Sardinya ve Saksonya ise Maria Theresa'yı destekliyordu. Böylece bu iki blok arasında Theresa'nın isteklerinin kabul edildiği 1748'deki Aachen Anlaşmasına kadar sürecek bir savaş başlamıştı. Fransa Osmanlı Devleti'ni de kendi yanında savaşa çekmeye çalışmaktaydı. Ancak, 1739'da Avusturya ile Belgrad Antlaşmasını imzalamış bulunan Sultan I. Mahmud ise Avrupa'nın bu aile içi meselesine dahil olmaya hiç niyetli değildi. Fransız hariciye nazırı Marki d'Argens Babıali'yi ikna görevini İstanbul elçisi Castellane ile başarılı olduğu takdirde kendisine Fransa'ya serbestçe dönüş garantisi verdiği Bonneval'e havale etmişti. Babıali'yi savaşın dışında tutmaya çalışan Penkler, bu sebeple cömertçe ödeme yaptığı casusları vasıtasıyla Bonneval'in her adımını izlemekteydi.³² Zinkeisen'in ifadesi ile "*bu görev için bilhassa müphem olduğu kadar sinsi bir kişi olan ve Napoli elçi heyetinin şansölyesi olarak her yere sinsice girmeyi başaran Cenevreli Chenevier'yi*

²⁵ Demir, *Humbaracı Ahmed Paşa*, 82

²⁶ Sterchi, "Türkisches", 4.

²⁷ Hammer, *Geschichte*, 494.

²⁸ Hammer, *Geschichte*, 474, 477.

²⁹ Beydilli, *Müteferrika ve Halefi*, 32-33.

³⁰ Hammer, *Geschichte*, 61.

³¹ Bonneval'in biyografisi ve layihaları hakkında geniş bilgi için bkz. Demir, *Humbaracı Ahmed Paşa*; Yeşil, "Bir Fransız Maceraperestinin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri...".

³² J. Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. N. Epçeli. Cilt 5. İstanbul: Yeditepe Yay., 2011, 602.

kullanıyordu."³³ Ancak, Castellane ve Bonneval'in Babialı'nın Avusturya'ya karşı savaşa girmesi halinde harp masraflarının yarısının Fransız hükümeti tarafından karşılanacağı taahhüdü bile Osmanlı'yı iknaya kâfi gelmemiştir. Bonneval Paşa, 1746 sonbaharında d'Argens'a yazdığı mektupta Hıristiyan alemindeki halihazır durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun lehinde bulunması ve İran ile savaş durumu gibi sebeplerle Padişah ve vezirlerinin Avusturya ile yaptıkları barışı korumakta kararlı olduğunu bildirerek³⁴ görevinin başarısızlıkla sonuçlandığını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bu kararda Chevrier'nin Penkler'e verdiği istihbaratların ne derece etkili olduğu bilinmez, ancak böyle bir etki söz konusu olmuşsa bile Fransa'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa çekme çabalarını boşa çıkararak dolaylı olarak Babialı'nın çıkarlarına hizmet etmiş olduğu söylenebilir.

Castellane tarafından d'Argens'e yazılan 23 Mart 1747 tarihli diplomatik rapor Chevrier'nin bu konu hakkındaki casusluk faaliyetine yakından bakmamıza imkân tanımaktadır. Osmanlı Devleti'ni Avusturya veraset savaşına çekme meselesinden bahseden mektuptan Fransa'nın bu ittifak işinin peşini bırakmadığı anlaşılmaktadır. Elçi Bonneval ve ittifak taraftarı olduğu bilinen Yirmisekizçelebizâde Said Paşa'nın bu husustaki kararsız ve gevşek tutumlarından ve Babialı'nın Avusturya ile barışı korumaktaki kararlılığından bahsettikten sonra sözü Bonneval'in hastalığına getirir. Yakalandığı ağır nikris (gut) hastalığından muzdarip olan Paşa evinde yatmaktadır. Ziyaretine giden Elçi ona Fransız hariciye vekili tarafından gönderilen bir şifreli mektubu teslim eder. Bonneval mektubun şifresini çözecek olan sekreteri Paul'e teslim edilmek üzere evlatlığı Süleyman'a vereceğini söyler. Ancak, daha sonra öğrendiğine göre Süleyman mektubu Paul'e değil Chevrier'ye vermiştir. Bu Cenevrelî, Fransız büyükelçisinin hafızasında olumsuz bir anıyla canlanır. Bu şahıs 7-8 yıl önce İsviçre'ye yaptığı seyahat esnasında Protestanları Fransa'ya karşı isyana teşvik edecek mahiyette haberler yaymıştır. Bunun üzerine Fransız hükümeti tarafından dönemin İstanbul elçisine bu adamın ortadan kaldırılması için emir verilmişse de Napoli elçisi Finochetti ve Bonneval onu korumaları altına almışlardı.³⁵ İtalya'nın Avusturya tarafından işgalinin önlenmesi için Türk kuvvetlerinin harekete geçirilmesi talimatı gibi son derece gizli bir bilginin yer aldığı mektubun şifresini çözen Avusturya elçisinin ajanı olan bu provokatör İsviçreli olmuştur.

Artık günleri sayılı olan Paşa'nın gizli konuları içeren evrakının akıbeti de elçinin endişe duyduğu konulardan biriydi. Onların Süleyman tarafından emniyete alındığını öğrendiğinde içi rahatlamıştı. Çünkü Süleyman'a Bonneval'den sonra iş birliği yapılabilecek bir kişi gözüyle bakıyordu. Süleyman yaklaşık kırk beş yaşlarında, zeki olmaktan ziyade sağlam bir zihin yapısına sahip ve kariyerini önemseyen sağduyulu bir İtalyan mühtedisiydi. İstanbul'da Kont'un bağlantılarından yararlanmak suretiyle dostlar ve hamiler bulmuştu. Uzun zamandan beri Kont'un yanında Humbarahane'de çalışan Süleyman ona yakın ayrı bir evde yaşamaktaydı ve Venedikli bir mühtedinin kızıyla evliydi. Kont'un görüşmelerinin merkezinde yer aldığı ve mesajlarını götürüp getirdiği için Osmanlı resmi çevreleri tarafından da tanınıyordu. Elçi'nin Pera'da Avrupa meseleleri hakkında bilgi sahibi olan bu kişinin varlığından Babialı'nın de çok memnun olacağına ve üvey babasıyla aynı konumda tutulacağına inanmak için birçok neden vardı. Mevcut şartlarda gizliliğe hâle getirmemek için atamadığı adımları telafi etmek için yeterince güvenilir bir kanaldı. Bu yüzden Kont'un belgelerini güvenlik altına almış bu adama karşı ihtiyatlı davranmak anlamsız olurdu. Ancak, Süleyman'ın belgeleri sakladığı güvenli yer büyük ihtimalle Chevrier'nin eviydi. Çünkü evrakın önemli olanlarının kendi elinde olduğunu elçiye bizzat kendisi söylemiştir. Bonneval'in evrak ve haritalarının bir kısmı ölümünden sonra Napoli elçiliğinin eline geçmişti.³⁶ Chevrier'nin adı geçen elçilikte çalıştığı hatırlanacak olursa bunun hangi vasıta ile gerçekleştiğini belirtmeye gerek yoktur. Şüphesiz Fransız elçinin bu Cenevrelî provokatör hususunda Bonneval'i uyarıp uyarmadığı ve Chevrier'nin belgelerin kendisinde olduğunu itirafı bu birkaç satırlık casusluk hikayesinin izaha muhtaç noktalarıdır. Ancak, Chevrier'nin ortakları arasında Bonneval Paşa'nın evine teklifsizce girip çıkan evlatlığı Süleyman Ağa'nın da bulunduğundan şüphe yoktur. Avusturyalı Hammer, Bonneval Ahmed'i ve Süleyman'ı kastederek bu hususta şu ifadeyi kullanır: "*Böylece dinlerine ve İmparator'a ihanet eden bu döneklelerin kendileri de oğullarının ihanetine uğradılar.*"³⁷

Chevrier'nin Rochefort Projesi Hakkındaki Raporu ve Huguenotların Osmanlı Ülkesine İlticasını Önleme Tasarıları

Penkler'e sağlamayı vadettiği ettiği bir istihbarat bilgisinin mahiyetine bakılacak olursa Chevrier sadece Bonneval'e ihanet etmiyordu. Girişte de belirtildiği üzere Elçiye sunduğu raporun asıl konusu bir grup

³³ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 602.

³⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 603.

³⁵ Hammer, *Geschichte*, 493-495.

³⁶ Demir, *Humbaracı Ahmed Paşa*, 115.

³⁷ Hammer, *Geschichte*, 61.

Protestan'ın Osmanlı topraklarına yerleşme girişimleri karşısında alınacak önlemlerle ilgilidir. Bu teşebbüs büyük ihtimalle Bonneval Paşa'nın 13 Temmuz 1745 tarihli bir takririnde bahsettiği ülkede fünûn, sanayi ve ticaretin gelişmesine katkı sağlayacak bazı Lutheran ve Calvinistlerin Osmanlı topraklarına kabulü meselesiyle ilgiliydi.³⁸ Rapordaki ifadeleriyle dini bütün bir Protestan olduğu izlenimi uyandıran Chevrier din ve mezhep kardeşlerinin bu girişimlerini ilave bir ödeme karşılığında nasıl sonuçsuz bırakabileceğinden bahsetmektedir.³⁹ Bunun Protestanlar açısından yaratabileceği sonuçları anlayabilmek için onların maruz kaldıkları siyasi ve dini baskılara kısaca bir göz atmakta fayda vardır. Bu grubun Reformasyon hareketi sürecinde Kalvenizmi kabul etmeleri kendilerini Katolik kilisesinin etkisi altında bulunan Fransız hükümeti ile yaşayacakları uzun bir iç savaşa sürüklemiş ve savaş esnasında 1572 St. Barthelemy kıyımında olduğu gibi binlerce Protestan katledilmiştir. Protestanlar üzerindeki baskı 1598'de çıkarılan Nantes Fermanı ile geçici olarak sona ermişti. Ancak, XIV. Louis her zaman dini muhalefete karşı tetikteydi. Çağdaşlarının çoğu gibi o da hoşgörünün bir erdem olmadığına ve iki ya da daha fazla kiliseye müsamaha gösterilen yerlerde devlette birliği korumanın son derece zor olduğuna inanıyordu. Koyu bir Katolik olan Louis 1678'e geldiğinde, Protestanlara yönelik zulmü yoğunlaştırdı; kiliseleri yıkıldı, bazı meslekler Huguenotlara yasaklandı. Protestan çocuklar ailelerinden zorla alınarak Katolik olarak yetiştirildi. Halka açık vaaz veren Protestan rahipler korkunç yöntemlerle infaz edildiler. Askerlerin Protestanların evlerinde konaklamasına ve istedikleri gibi davranmalarına izin verilmesi anlamına gelen "dragonnade" uygulaması ise başlı başına bir vahşetti.⁴⁰ 1685'te Nantes Fermanının da iptali üzerine Avrupa'nın Protestan ülkeleri ile Amerika'ya kitleler halinde Huguenot ilticası başlamıştı. XIV. Louis'nin 1715'te ülkede Protestanlığı tümüyle yasaklaması ise bu göçü büsbütün artırmıştır. Güneş Kral, aynı yıl içerisinde ölmüştü, ancak fermanı hala yürürlükteydi. Chevrier'nin raporunda bahsettiği Rochefort'un Osmanlı topraklarına iltica talebinin 1717'de, yani bu yasaklamadan kısa bir süre sonra gerçekleşmiş olması tesadüf değildir.⁴¹

Avusturya elçisinin Rochefort'un başarısız kalmış projesinden sonraki yeni bir iltica girişimiyle ilgili olduğu anlaşılan bu meseleye yakın alaka göstermesi Huguenotların üstün teknik vasıfları ile ilgiliydi. Soylu sınıfına ve yeni tarz sanayi kollarına mensup olan bu kesim Fransız sanayi burjuvazisini ve onların yanında çalışan işçi sınıfını temsil etmekteydiler. Fransa'nın Atlantik kıyısındaki modern tersanelerde çalışan gemi inşa mühendisleri ve Rochefort deniz üssündeki bahriye subaylarının büyük bir kısmı bunlardan oluşmaktaydı. Aynı zamanda da geliştirdikleri yeni tarz piyade öğütlenme biçimi ve kullandıkları modern teknik ve taktiklerle Avrupa'daki en gelişmiş askeri birliklere sahiptiler.⁴²

Bu yetenekli insanların Osmanlı Sultanı'nın hizmetine girme ihtimali karşısında endişeye kapıldığı anlaşılan Avusturya elçisi, Chevrier'ye yazdığı bir mektupla ondan gece evine gizlice gelerek istihkâmcı mühendislerden oluşan Protestanların Osmanlı topraklarına yerleşme planlarının mahiyeti ve girişimlerinin nasıl önlenebileceği hususunda bilgi vermesini istemiştir. Raporda açıkça belirtilmemekle birlikte Elçi'nin Bonneval'ın konuyla ilgisinin bulunup bulunmadığını öğrenmek istediği de anlaşılmaktadır. Chevrier, İstanbul'da olup bitenler hakkında fazlasıyla meraklı olan diğer yabancı elçilerin birbirlerinin evlerine girip çıkanları kolaylıkla öğrendiklerinden bahsederek bunun tehlikelerine dikkat çeker ve özellikle görev yaptığı Napoli elçiliğindeki üstlerini şüpheye düşürmemek için gündüz yapacakları olağan görüşmelerle kendisine bilgi vermesinin daha uygun olacağını söyler. Osmanlı Devleti'ni Avrupa'daki çeşitli ittifaklara çekmek için Avrupalı ajanların İstanbul'da yoğun bir faaliyet gösterdiği bu dönemde elçiliklerin birbirlerini sıkı bir şekilde tarassut altında bulundurdıklarına Beydilli de işaret etmektedir.⁴³

Rapor bundan sonra Chevrier'nin görevi en iyi şekilde kendisinin başarabileceği hususunda Elçi'yi iknaya etmeye yönelik satırlarıyla ilerlemektedir. Aslında onun bu ikna çabaları Penkler'in ajanlık yapacak kişiler bulma hususunda alternatifsiz olmadığına ve Osmanlı başkentinde ciddi bir istihbarat piyasasının oluştuğuna işaret eder. Nitekim Berkes'in de ifade ettiği gibi bir Avrupalı elçinin Babıali'de alınan kararları öğrenmesi için açığız bir diplomat olmasına gerek yoktu. Bunun için Divân-ı Hümayun'un Fenerli Rum tercümanlarına tatmin edici ödemeler yapmaları yeterliydi.⁴⁴ Aslında, Avusturyalı elçinin bunun için fazla uzağa gitmesine de gerek yoktu. Bonneval'ın yakın çevresinde yer alan İbrahim Müteferrika ve Bonneval'ın evlatlığı Süleyman Ağa gibi kişilerin

³⁸ Demir, *Humbaracı Ahmed Paşa*, 183-784.

³⁹ Hammer, *Geschichte*, 473-479.

⁴⁰ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. T. Shelby McCloy, "Persecution of the Huguenots in the 18th Century". *Church History*, XX/3, (1951), 56-79.

⁴¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 43-44.

⁴² Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 43.

⁴³ Beydilli, "Korsika ve Osmanlı Devleti", 17.

⁴⁴ Berkes, *Çağdaşlaşma*, 46.

de Elçiye istihbarat sızdıranlar arasında bulunduğuna yukarıda işaret edilmişti. Chevrier'nin söz konusu Projeye ilişkin belgelerin Bonneval'in elinde bulunmadığına ilişkin satırların da Elçi'nin bu vasıtalarla ele geçirme girişimini önlemeye yönelik bir ön adım olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan anlaşmasının Bonneval'in Avusturya hükümdarı karşıtı fikir ve eylemlerini rapor etmekten ibaret olduğunu belirterek bu yeni projenin Bonneval ile ilgisinin bulunmadığını ısrarla vurgulamaya çalışması dikkat çekicidir. Bunu Bonneval'i koruma gayreti ile değil elde etmeyi umduğu bu yeni kazanç fırsatını ayrı bir ücret tarifesi ile değerlendirme amacı ile yaptığı hemen anlaşılmaktadır. Ancak, almış olduğu yüz seksen İtalyan altını avans dolayısıyla taahhüt altına girmiş bulunduğu ve elçiye olan sadakatının ispatı için konu hakkında pek te ayrıntılı olmayan bazı bilgiler vererek raporunun sonunda talep edeceği meblağın ön hazırlığını yapar. Bunu yaparken konunun yeni olmadığını ve özellikle de Bonneval ile alakasının bulunmadığını altını çizmek için Bonneval'in Türkiye'ye ilticasından çok önceki Rochefort'un sonuçsuz kalmış olan projesinden bahseder:

“Söz konusu proje meselesine girecek olursak, yaklaşık 27 yıl önce bazı Fransız Protestanların, iki nedenden ötürü Büyük Efendi'nin ülkelerine iltica ederek kardeşlerini oraya çekmeyi düşündüklerini söylemekten şeref duyarım: Birincisi, Roma Katoliklerine bağlı oldukları her yerde maruz kaldıkları sürekli zulüm; İkincisi ise Türklerin devletlerinde her türlü dinin serbestçe uygulanmasına izin verecek kadar evrensel bir hoşgörüyü sahip olmalarıdır. 1717 yılının sonunda Protestanlar, kendi aralarından İstanbul'a birkaç elçi gönderdiler. Bunlardan biri, piyade yüzbaşı, Rochefort lakaplı, iyi karakterli, savaştan iyi anlayan ve yetenekli bir mühendis olan reformcu [Protestan] bir subaydı. Onunla 1718 sonunda dönüşünde tanıştım. Faaliyetlerini gizleyecek kadar zeki ya da şanslı değildi. Bu planlar, Marki Bonnac tarafından, Babıâli ile İspanya Kralı arasında gizli bir anlaşma yapmak üzere Madrid Sarayı'ndan gönderilen ve Prens Rakoczi'ye yardım teklifinde bulunan Chevalier de Boisimen'inki ile hemen hemen aynı zamanlarda ortaya çıkarıldı. Bu iki yabancıyı hiçbir sonuca varamadan geri dönmelerinin nedeni becerikli Bonnac'tır. Ama Rochefort o sıralarda vezir olan kaymakamla, yani İbrahim Paşa ile çeşitli görüşmeler yapmıştı. Aynı Rochefort, projesini Babıâli'nin birçok güçlü ricaline, Protestanların ibadetlerinde Türkleri rahatsız edecek hiçbir şey olmadığını, Azizlerin ve Bakire'nin resimlerine tapmadıklarını, kiliselerinde hiçbir şey [tasvir] sergilemediklerini ve Tanrı'ya sarsılmaz bir şekilde sadık olduklarını vurgulayarak ima etmişti. Büyük Efendi'nin onları eyaletlerinde yerleştirmesinin birçok sanat ve bilim dalı ile imalatları oralarda tanıtacağını ve yakın zamanda yünlü ve ipeklili kumaşların ve diğer birçok mamülâtın onların aracılığıyla satılabileceğini söyledi. Yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'na getirip dağıttıkları muazzam kârlar sağlayan bu mallar, her zaman bu ticareti nakit parayla dengeleyecek kadar kendi malları bulunmayan Büyük Efendi'nin tebaasının zararına olmuştur. İmparatorlukta spekülâtif para kıtlığının başlıca nedeni de buydu, çünkü aynı yabancılar spekülâtif parayı kendi ülkelerine götürüyorlardı. Katolik güçlerin egemenliği altında olan Protestanların gelmesini sağlayarak bütün bu eksiklikleri gidermek ve Büyük Efendi'nin eyaletlerindeki altın ve gümüşü korumak, hatta sonsuza kadar artırmak oldukça kolaydı. Hıristiyan âleminin en gelişmiş fabrikalarına sahip olan bu kişilerin vicdan özgürlüğü içinde yaşayabilecekleri bir yere çekilmelerini istiyor ve Ekselanslarının onlara Eflak ve Boğdan'da yerleşebilecekleri veya Müslüman tebaaya sorun çıkarmayacak başka bir yerde sığınacakları herhangi bir yer tahsis etmesini umuyorlardı. Rochefort bütün bunlara bir de yetenekli mühendislerden oluşan bir birlik kurma projesini ekledi. Aynı Protestanlardan oluşacak bu birlik, Türk gençlerinin saldırı ve savunma sanatı ile tahkimat yapmayı mükemmel bir şekilde öğrenebilecekleri bir okul kuracaktı. Böylece birkaç yıl içinde her Yeniçeri ortası, diğer tüm milis birlikleri gibi yeterli miktarda yetenekli mühendisle donatılacaktı. Rochefort ayrıca, bu Protestan kolonilerinin güvenliği ve faydası ile Majestelerinin ve tebaasının daha çok yaralanması için Babıâli'ye bir dizi kapitülasyon (maddesi) de sundu. Bütün bunlar Babıâli'nin bazı güçleri üzerinde büyük etkiler yarattı. Çünkü bu yabancı, Divan'da sıkça bahsedilenlerden ve özellikle de Petervaradin savaşında hayatını kaybeden ve [ülkede] her türlü imalatı başlatmak ve Batı'dan gelen yabancıların Levant'ta ticaret yapmasını önlemek isteyen Sadrazam Cin Ali Paşa [Şehid Ali Paşa]'nın tasarılarından farklı bir şey önermiyordu. Mektubumda daha önce de belirttiğim üzere, Rochefort'un başarılı olmasını iki şey engelledi: Birincisi, sırrını ifşa eden Fransız büyükelçisi tarafından engellenmesi, ikincisi ise o sırada Almanlar tarafından onurları kırılmış olan Türklerin kendilerini daha fazla utandırmaktan korkmalarıydı.”⁴⁵

Rochefort'un girişiminin başarısızlığa uğraması Protestanları yıldırılmamış ve Osmanlı topraklarına iltica izni için İstanbul ile haberleşmeye devam etmişlerdir. Kendisi 1740'ta Napoli elçiliğindeki görevine atanıncaya kadar onlara bu konuda yardım etmişse de daha sonra bundan vaz geçerek ısrarlı yardım taleplerini de karşılıksız bırakmıştır. Bununla birlikte istediği zaman onlarla yeniden irtibata geçme ve iltica düşüncesinden vazgeçmeleri hususunda onları ikna etme gücüne sahiptir. Ayrıca, İstanbul'da bir Protestan mühendisler birliğinin teşkili için hazırlanan projenin bir kopyasını da elde ederek sunabilecek durumdadır.

Bunun dindaşlarına karşı bir ihanet olduğunu “*Burada, dindaşlarımın davasını terk ettiğim ve bununla da yetinmeyip onların Levant'ta yerleşmeyi daha fazla düşünmelerini engellemeye kendimi adadığım konusunda ne düşünebileceğinizi dikkate almıyorum. Bu suçlamalar karşısında kendimi savunmaya çalışmayacağım*” ifadesiyle

⁴⁵ Hammer, *Geschichte*, 475-476.

itiraf etmekten kendini alamamaktadır. Yine de eylemini meşrulaştırmak için kendince birtakım gerekçeler ileri sürer. Büyük Efendi (I. Mahmud) son zamanlarda bilimsel gelişmelerle ve Sicilya'dan gelen mekanik icatlarla yakından ilgilenmekte, bunların Osmanlıların elinde bulunmayışından ötürü büyük bir kıskançlık duygusuna kapılmaktaydı. Bu yüzden Protestanların Osmanlı hizmetine girmesi ile gerçekleşmesi muhtemel bir teknoloji transferi bütün Hıristiyan âleminin aleyhine olacaktır. Kendisi Protestanların bu planını Katolik bir İmparatorun elçisine açıklayarak Hıristiyanlığın ortak davasına hizmet ediyordu. Aslında bu, Protestanların da yararına olacaktı. Böylece başta Avusturya, Polonya ve Prusya gibi Katolik devletlerin Makyavelizmi aşan politikaları bir tarafa bırakarak Protestanlara daha insanca muamele etmelerinin yolunu açabilecekti. Tüm bunların gerçekleşmesi için Elçi'nin, Bonneval'in takibi için kendisine üç ayda bir ödemeyi taahhüt ettiği 180 Venedik altını maaşa ilaveten sadece bu hizmetine mahsus olmak üzere 500 altın daha ödemesi yeterli gelecektir.⁴⁶ Kendisi aslında daha önce ne casusluk yapmış ne de yapmayı düşünmüştü. Ancak, ticari faaliyetlerinin iflası neticesinde düştüğü sefalet onu eline geçen bu ilk fırsatı değerlendirmek zorunda bırakmıştı. Talep ettiği parayı borçlarını ödemek için kullanacaktı.⁴⁷

15 Nisan 1769 tarihinde Pera'da kaleme aldığı vasiyetnamesine bakılacak olursa Chevrier ekonomik durumu ve borçları hakkında doğruyu söylüyordu. Burada oldukça uzun zamandan beri ödeyemediği borçlarından bahsederek alacaklılarından özür dilemektedir: "*Borçlarımın çoğu otuz beş kırk yıldan daha eski ve alacaklılarımın çoğu ölmüş olmasına rağmen, kendimi onlara veya varislerine daha az borçlu saymıyorum. Bu nedenle her birinden beni affetmelerini merhametle talep ediyorum, çünkü alacaklarını ödeme hususunda hepsini bir kerede veya kısmen asla tatmin edemedim, onlara acı çektirdim ve kendim daha da fazla çektim. Dahası, aileme, yakın dostlarıma ve koruyucularıma borçluyum.*" Chevrier vasiyetnamesine ölümünden sonra satılarak borçlarının ödenmesi talebiyle eşyalarının bir listesini de eklemiştir. Liste oldukça uzun olmakla birlikte bir altın saat ile birkaç gümüş kaşık dışında lüks eşyaya sahip olmadığı ve geri kalan eşyalarının çoğunun ya çok eski ya da işe yaramaz oldukları anlaşılmaktadır. Vasiyetname ve ilgili belgeler Chevrier'nin daha sonra İstanbul'daki Hollanda Cumhuriyeti temsilciliğinde çalıştığını ve büyükelçinin yardımları sayesinde hayatını idame ettirdiğini ortaya koymaktadır.⁴⁸

Sonuç

Jean Chevrier örneği Divan-ı Hümayun tercümanlarının yanı sıra Levanten unsurların da İstanbul'daki Avrupalı elçilerin istihbarat faaliyetlerinde bilgi kaynağı olarak kullanıldığına ilişkin genel olmayan bir sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. İsviçreli casusun raporunun asıl dikkate değer tarafı Fransız Protestanlarının Avrupa'daki göç istikametleri arasında Osmanlı topraklarının da yer aldığı ve bunların iltica girişimlerinin Rochefort'un akim kalmış projesi ile sona ermediği hususlarında kayda değer bilgiler sağlamasıdır. Daha da önemlisi Fransız ve Avusturya elçilerinin bu meseleye müdahil olduklarına ilişkin önemli bilgilerdir. Berkes'in de işaret ettiği üzere Fransız elçisi, Yüzbaşı Rochefort'un eli boş dönmesini sağlayarak dönemin en ileri teknik bilgileriyle mücehhez Huguenotların ilticası ile İmparatorluğ'un kaydedeceği muhtemel bir iktisadi gelişmenin önüne geçmek istemiştir.⁴⁹ Gerçekleşmesi durumunda kapitülasyonların geleceğini belirsiz hale getirecek böyle bir göçün Yakındoğu'daki Cizvit misyoner örgütlenmesinin karşısına İstanbul'da örgütlenmiş bir Protestan kilisesini çıkarması da ihtimal dışı değildi. Berkes, iktisadi gelişmeyi de kapsayacak bir Osmanlı modernleşmesini daha erken bir tarihe alabilecek bu girişimin başarısızlığa uğrama nedenleri üzerinde düşünürken sadece Rochefort projesini esas aldığından en büyük engel olarak Fransız iktisadi çıkarlarını ön plana almaktadır.⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu ile Orta Avrupa'da rekabet halinde bulunan Avusturya'nın temel kaygısı ise Habsburg kuvvetlerinin savaş alanlarında (dönemin şartlarına göre) modern bir Osmanlı ordusu ile karşılaşma tehlikesi ile ilgiliydi. Chevrier'nin raporunun girişinde iltica talebinde bulunan Protestanların askeri vasıflarına özellikle atıfta bulunulması meselenin askeri boyutunun altını çizmektedir. Ayrıca, Chevrier'nin raporundan elde edilen bütün bu bilgiler Osmanlı modernleşmesine mukavemet eden unsurları ararken sadece dahildeki statükocu güçlere bakmanın yanlışlığını ortaya koymaktadır.

⁴⁶ Hammer, *Geschichte*, 478.

⁴⁷ Hammer, *Geschichte*, 478-479.

⁴⁸ Uzun, Bormalı ve Aydemir, "Feriköy Cemetery Project", 22, 23.

⁴⁹ Berkes, *Çağdaşlaşma*, 46.

⁵⁰ Berkes, *Çağdaşlaşma*, 46.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

- Adıvar, Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Babel, Antony. *Histoire Corporative de l'Horlogerie de l'Orfèvrerie et des Industries Annexes*. Geneve: A.Jullien,1916.
- Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. London: Hurst Company, 1998.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
- Beydilli, Kemal. "Korsika ve Osmanlı Devleti". *İlmi Araştırmalar*. 4 (1996): 17-46.
- Beydilli, Kemal. *İki İbrahim: Müteferrika ve Halefi*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Buysens, Danielle. "Jean-Etienne Liotard (1702-1789), peintre genevois a Constantinople et peintre turc a Geneve". *L'Horloger du Serail*. Ed. P.Dumont-R. Hildebrand. İstanbul: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 2006, 69-83. <https://books.openedition.org/ifeagd/1506> Erişim 12.02.2024.
- Demir, Uğur. *Osmanlı Hizmetinde Bir Mühtedi: Humbaracı Ahmed Paşa*, İstanbul: Yeditepe Yay., 2015.
- Gürkan, Emrah Safa, "Bir Diplomasi Merkezi Olarak Yeniçağ İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Cilt 2, İstanbul: ISAM Yayınları, 2015: 372-399.
- Gürkan, Emrah Safa, *Sultanın Casusları: 16. Yüzyılda İstihbarat, Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, İstanbul: Kronik, 2018.
- Hammer, J. De. *Histoire de L'empire Ottoman: Depuis Son Origine Jusqu'a Nos Jours*. Traduit de L'Allemand par J.-J Hellert. Cilt 15, Paris: Bellizard, 1839.
- Hammer, Joseph von. *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. M. Çevik, Cilt 10, İstanbul: Sabah Gazetesi, T.Y.
- Hammer, Joseph von. *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Cilt 8, Wien: A. Hartlebens Verlage, 1832.
- Kacı, Tuğba İsmailoğlu. "Hammer Tarihi'nin Türkçeye Çeviri Teşebbüsleri ve Çevirisi Üzerine", *Vakanüvis*, I/1, (2016): 262-279.
- Kurtz, Otto. *Sultan İçin Bir Saat: Yakındoğu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.
- McCloy, T. Shelby. "Persecution of the Huguenots in the 18th Century", *Church History*, XX/3, (1951): 56-79.
- Sterchi, J. "Türkisches", *Blatter Für Bernische Geschichte Kunst und Altertumskunde*, VII/1, (1911): 1-54.
- Yalçınkaya, Alaaddin, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul: 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre", *Osmanlı*, Cilt.1, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,1999: 660-675.
- Yeşil, Fatih. "Bir Fransız Maceraperestin Savaş ve Diplomasiye Dair Görüşleri: Humbaracı Ahmed Paşa'nın (Kont Alexander Bonneval) Lâyhaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 15 (2011): 205-228.
- Zinkeisen J. Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. N. Epçeli. Cilt 5. İstanbul: Yeditepe Yay., 2011.

İnternet Kaynakları

- Uzun D. C., E. C. Bormalı ve M. C. Aydemir, *Feriköy Cemetery Project*.
https://pure.sabanciuniv.edu/sites/pure.sabanciuniv.edu/files/pure-reports/pure2019_ferikoy_cemetery-.pdf